

The impact of public order on environmental protection

Hassan Movassaghi^{*1}

Received: 2025/07/29

Accepted: 2025/09/20

Abstract

Introduction: One of the major and critical challenges of the global village in the third millennium is the issue of the environment and the widespread neglect of its protection and sustainability. Due to insufficient awareness of the importance of the environment and the need to protect it for the continuity of life, we are witnessing a deep indifference toward environmental matters. Since the Earth's environment is the only habitat for humanity, any form of environmental degradation or pollution can have destructive effects on the daily lives of humans, plants, and animals, and can disrupt public order. On the other hand, sustainable development as prescribed by the World Bank and the 1986 Declaration on the Right to Development can only be achieved in the presence of a healthy environment. Therefore, the commitment to environmental protection must become a cultural norm and a peremptory rule so that nature and the environment remain safeguarded from harm and destruction.

Methodology: The research method employed in this study is descriptive analytical.

Findings: The findings demonstrate that whenever the environment is polluted or destroyed, fundamental rights, human rights, citizens' rights, and the right to a healthy environment are simultaneously violated, constituting both a legal wrongdoing and a criminal offense.

Conclusion: This requires addressing such environmental violations through legal and administrative sanctions and relying on public order principles to ensure environmental protection through relevant legal and criminal frameworks.

Key words: Public order, environment, sustainable development, environmental damage, environmental pollution.

How to cite this article: Movassaghi, Hasan (2025). The impact of public order on environmental protection. *Law and Public Order*, 1(1), 67-89. (In Persian).

¹ Associate Professor, Department of Law, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

^{*}(Corresponding Author) Movassaghi@aut.ac.ir

تأثیر نظم عمومی بر حفاظت از محیط زیست

حسن موثقی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۲۹

چکیده:

مقدمه: یکی از چالش‌های مهم و حیاتی دهکده جهانی در هزاره سوم، موضوع محیط زیست و بی‌توجهی به حفاظت و پایداری آن است. به طوری که به دلیل فقدان آگاهی کافی نسبت به اهمیت محیط زیست و حفاظت از آن برای استمرار بقا، شاهد بی‌تفاوتی عمیقی نسبت به محیط زیست هستیم. از آنجا که محیط زیست کره زمین تنها سکونتگاه بشریت است، هر نوع تخریب و آلوده‌سازی آن می‌تواند آثار مخربی بر زندگی روزمره انسان‌ها، گیاهان و جانوران داشته و نظم عمومی را مختل سازد. از سوی دیگر، توسعه پایدار به همان شکلی که بانک جهانی و کنوانسیون حقوق همبستگی ۱۹۸۶ مقرر کرده است، فقط در پرتو سلامت محیط زیست تحقق خواهد یافت. بنابراین، تعهد به حفاظت از محیط زیست باید مبدل به یک فرهنگ و قاعده آمره شود تا طبیعت و محیط زیست برای همیشه از آسیب و نابودی در امان بماند.

روش: روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است.

یافته‌ها: نتایج تحقیق ثابت می‌کند که هر زمان که محیط زیست آلوده یا تخریب می‌شود، همزمان حقوق اساسی، حقوق بشر، حقوق شهروندی و حق بر محیط زیست سالم انسان‌ها نقض می‌شود.

نتیجه‌گیری: این نقض، یک تخلف حقوقی و بزه کیفری نیز محسوب می‌شود که باید با ضمانت اجرای حقوقی و اداری به مقابله با این ناهنجاری‌ها پرداخت و از موازین حاکم بر نظم عمومی در این زمینه استفاده نمود و به حفاظت از محیط زیست در پرتو قوانین حقوقی و کیفری اقدام کرد.

واژه‌های کلیدی: نظم عمومی، محیط زیست، توسعه پایدار، آسیب‌های زیست محیطی، آلودگی محیط زیست.

استناد: وکیل زاده، رحیم (۱۴۰۴). جرم پوشی و تأثیر آن در پیشگیری از جرم در پرتو قواعد حقوقی. حقوق و نظم عمومی، ۶۷-۸۹، (۱۱)

^۱ دانشیار گروه حقوق، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران. (نویسنده مسئول)

مقدمه

علی‌الاصول نه تنها نسل‌های کنونی بلکه نسل‌های آینده نیز از حق برخورداری از شرایط متناسب حیات بر روی زیست کره زمین برخوردارند و تخریب و آلوده‌سازی محیط زیست می‌تواند این توازن را به هم زند که در اسناد بین‌المللی بسیاری به آن اشاره شده است. بنابراین به لحاظ استمرار بقاء بشریت بر روی کره زمین ضرورت دارد که با همه توان از محیط زیست مراقبت کنیم. این تعهدی است که در اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲ به صراحت به آن پرداخته شده است و انسان‌ها مجاز نیستند که با مداخلات خود در طبیعت، اکوسیستم و محیط زیست موجب ایجاد تغییرات اقلیمی و انهدام تدریجی زمین شوند. اساساً یکی از علل نسل‌کشی‌های گروه‌های مختلف اجتماعی در قاره آفریقا جنگ بخاطر تصاحب آب و خاک است که موجب دخالت نهادهای بین‌المللی از جمله شورای امنیت برای پایان دادن به نسل‌کشی‌ها شده است به عبارت دیگر با تخریب و آلوده‌سازی محیط زیست، نظم عمومی بین‌المللی نیز آسیب دیده و شاهد افزایش مهاجرت‌های اقلیمی چند صدهزار نفری در قاره آفریقا هستیم (آریا پارسا، ۱۳۹۳، ۱۵۵). همه کشورها، دولتها و شهروندان همه سرزمین‌ها مکلفند که در استفاده از محیط زیست به هشت اصل بنیادین حقوق بین‌الملل محیط زیست پایبند بوده و آنها را رعایت کنند که این اصول عبارتند از: اصل حاکمیت دولت در قلمرو زیست محیطی خویش، اصل همکاری دولتها در قبال حفاظت از محیط زیست، اصل حمایت و حفاظت از محیط زیست، اصل جلوگیری از آلودگی محیط زیست، اصل احتیاط در بهره‌گیری از طبیعت، اصل پرداخت خسارت توسط آلوده‌ساز، اصل اطلاع رسانی و کمک در حوادث اضطراری زیست محیطی و اصل اطلاع‌رسانی و مشاوره در رابطه با آثار برون مرزی آلودگی‌ها (موثقی، ۱۳۹۰، ۱۲۵). یکی از مشکلات عمده محیط زیست که موجب فاصله گرفتن کشورها از توسعه پایدار می‌شود الگوهای تولید و مصرف است که از خاک گرفته تا سوخت‌های فسیلی با این معضل دست به گریبانند و هر نوع بهبودی در محیط زیست منوط به تغییر رفتار انسان‌ها، خانواده‌ها، شرکت‌های صنعتی، انواع کسب و کارها و کارکرد دولتهاست. با اتخاذ سیاست‌های صحیح در زمینه تولید پاکتر، افزایش آگاهی‌ها و ارتقاء مسئولیت‌پذیری شرکت‌ها می‌توان این الگوها را اصلاح نمود به شرط آنکه که تجار، صنایع، دولتها، سازمان‌های مصرف‌کننده، نهادهای بین‌المللی و جامعه دانشگاهی و سازمان‌های غیردولتی در زمینه حفاظت از محیط زیست پیشگام شوند. کاهش مصرف انرژی و جلوگیری از به هدر رفتن آن می‌تواند موجب صرفه‌جویی و افزایش سود شود و باعث کاهش آلودگی و حفظ محیط زیست شود و حقوق نسل‌های آینده را تامین کند (سازمان ملل متحد. اداره اطلاعات همگانی، ۱۳۸۸، ۲۰۵).

بدون شک حقوق محیط زیست پیوند وثیقی با نظم عمومی داخلی و بین‌المللی دارد از سوی دیگر منابع طبیعی نقش تاثیرگذاری در زندگی انسان‌ها داشته و حیات انسان‌ها و آینده‌شان به شدت با محیط طبیعی در ارتباط است. علاوه از آن محیط زیست یکی از مصادیق میراث مشترک بشریت قلمداد می‌شود. از سوی دیگر استفاده بی‌رویه از منابع طبیعی آسیب‌های جدی را به محیط زیست و نظم عمومی وارد کرده است با این حال باید حقوق نسل‌های آینده را نیز حفظ نمود تا به تدریج جامعه به سوی توسعه پایدار گام بردارد (مشهدی، ۱۳۹۶، ۸۶).

در اصل اول بیانیه استکهلم ۱۹۷۲ به نقش نظم عمومی در ارتباط با محیط زیست به صورت تلویحی اشاره شده به این نحو که انسان حقوق بنیادینی دارد که شامل آزادی، برابری و شرایط زیست محیطی سالم است که باعث داشتن یک زندگی شرافتمندانه و سعادت‌مندانه می‌شود و هر انسانی مسئول حفظ محیط زیست برای نسل کنونی و آینده است که این مهم در پرتو ابزارهای سیاسی و برنامه‌ریزی‌های زیست محیطی ملی و بین‌المللی محقق خواهد شد و در این مسیر بایستی از آخرین تکنولوژی‌ها و آموزش همگانی بهره‌مند شد و هر دولتی مکلف است که تمام فعالیت‌های داخلی که به نوعی با محیط زیست در ارتباط است را تحت نظارت و کنترل قرار دهد تا نظم عمومی داخلی و نظم عمومی بین‌المللی دچار آسیب نشود که خوشبختانه این اصل عرفی به یک قاعده آمره حقوق بین‌الملل محیط زیست مبدل شده است (پورهاشمی، زارعی، خلعتبری، ۱۳۹۴، ۲۷). اتحادیه اروپای

ششمین برنامه اقدام خود^۱ در سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۰ تحت عنوان آینده ما، انتخاب‌های ما، استراتژی‌های مهمی را در ارتباط با سیاست‌های زیست جامعه اروپا وضع کرد تا در دهه‌های آینده به مورد اجرا گذاشته شود که رعایت این موارد می‌تواند کشورهای عضو جامعه اروپایی را به سوی توسعه پایدار^۲ سوق دهد که مهمترین این شاخصه‌ها عبارتند از توجه به تغییرات اقلیمی، طبیعت و تنوع زیستی، محیط زیست و بهداشت، منابع طبیعی و ضایعات که هر یک از این شاخصه‌ها می‌توانند باعث نتایج ذیل باشند از جمله: اطمینان از قانونگذاری زیست محیطی توسط کشورها عضو، یکپارچگی همه سیاست‌های زیست محیطی کشورهای عضو جامعه اروپا، یافتن راه‌حل برای حمایت از تجارت و حقوق مصرف کنندگان، اطمینان از دسترسی آسان شهروندان به اطلاعات زیست محیطی و تحول در استفاده آگاهانه از محیط زیست و کاربرد خردمندانه منابع طبیعی و توجه به نقش حیاتی برنامه اقدام زیست محیطی اتحادیه اروپا از جهت مصوبات و مدیریت کارآمد برای توسعه برنامه‌های حفاظت از محیط زیست (ریس، ۱۳۹۶، ۸۵).

البته برنامه محیط زیست ملل متحد^۳ در قطعنامه‌های خود به طور مکرر به رعایت موازین حقوق محیط زیست در اجرای پروژه‌های گوناگون تاکید کرده و از کشورها خواسته که نسبت به این رهنمودها اظهار بی‌تفاوتی نکنند.

۱- ترمینولوژی نظم عمومی^۴ و محیط زیست^۵

اشاره به مفاهیم نظم عمومی و محیط زیست اولین گام در شناخت چالش‌های زیست محیطی و ارتباط آن با نظم عمومی است. استاد جعفری لنگرودی در کتاب وزین ترمینولوژی حقوق نظم عمومی را چنین تعریف نموده‌اند: مجموعه نهادهای حقوقی و اصول و قواعد مربوط به حسن جریان امور در ارتباط با اداره یک کشور یا راجع به حفظ امنیت و اخلاق در ارتباطات اشخاص با هم به نحوی که افراد نتوانند به حقوق همدیگر تجاوز کنند که با امر و نهی قانونگذار توأم گردیده و موجب بی‌اعتبار شدن تصمیمات خلاف قانون برخی از شهروندان می‌شود که رعایت این موازین موجب تثبیت نظم عمومی می‌گردد و اصولاً رعایت این قواعد امری، الزامی است. نظم عمومی حافظ حقوق یک ملت می‌باشد. در حقوق بین‌الملل خصوصی منظور از نظم عمومی، مجموعه سازمان‌های حقوقی و قواعدی است که با فرهنگ و تمدن یک کشور در ارتباط بوده و قضات دادگاه مکلفند که اجرای قانون متبوعه خود را بر قوانین خارجی ترجیح دهند که به آن نظم عمومی بین‌المللی یا نظم عمومی مطلق گویند (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۹، ۷۵۰-۷۴۹). نظم عمومی بیش از همه در حوزه قوانین خارجی و قراردادهای خصوصی کاربرد دارد که مانع از اجرای آنها می‌شود و در ارتباط با محیط زیست از جهت آلوده‌سازی عناصر حیات و تهدید سلامت جامعه اهمیت دارد (الماسی، ۱۳۹۶، ۲۴۴). موضوعات مربوط به محیط زیست در اکثر موارد از ویژگی قاعده آمره برخوردارند و بی‌توجهی به آنها نقض قاعده آمره محسوب می‌شود (نصیری، ۱۳۷۲، ۱۸۸). دیوان بین‌المللی دادگستری در شکایت استرالیا و نیوزلند علیه فرانسه بخاطر انجام آزمایشات هسته‌ای، خسارات وارده از این نوع آزمایشات را که با تخریب محیط زیست توأم است را متوجه کل جامعه بین‌المللی احتساب نمود. این ادعا با توجه به نظریه محیط زیست مشترک و پس از سقوط ماهواره روسی کاسموس ۹۵۴ در خاک کانادا تقویت شد و محیط زیست از مصادیق میراث مشترک بشریت قلمداد گردید (موثقی، ۱۳۸۹، ۲۸۲). از دیدگاه برخی از علمای حقوق، نظم عمومی ارتباط مستقیمی با خیر عمومی دارد و به عنوان یک قاعده برتر محسوب می‌شود و شهروندان به طور معمول تبعیت خود را از آن با رعایت آن ثابت می‌کنند (مدنیان، ۱۳۹۴، ۲۷). اصولاً نظم عمومی به پاره‌ای از اصول و قواعد اطلاق

^۱ -The sixth Environment Action programme of the European community 2001-2010.

^۲ - sustainable Development

^۳ - United Nation environmental programme

^۴ - public law

^۵ - Environment

می‌شود که پایه‌های یک نظام حقوقی را شکل می‌دهد و بر مقررات حاکم بر جامعه سایه انداخته و مراقب وحدت قوانین عادی و قانون اساسی است و شهروندان را مکلف به رعایت موازین آن می‌سازد که در روابط بین‌الملل نیز کاربرد داشته و از آن با عنوان نظم عمومی بین‌المللی یاد می‌شود (ساعد وکیل، ۱۳۹۷، ۵۳). نظم عمومی جزو مفاهیم مشترک در حقوق همه کشورهاست که با حاکمیت قانون و ثبات و پایداری جوامع ارتباط وثیقی دارد و از ارزش‌هایی حفاظت می‌کند که مقوم هر جامعه‌ای هستند (فلسفی، ۱۳۹۰، ۱۷۴). دیوان دادگستری اروپا به کرات اعلام نموده که نظم عمومی دارای یک مفهوم سرزمینی است و مصادیق آن در هر یک از کشورها متمایز از هم است و بطور معمول در حال تحول می‌باشد و کشورها این صلاحیت را دارند که این مفاهیم را تغییر دهند و نظم عمومی امروز با نظم عمومی فردا فرق خواهد داشت. البته برای آنکه مفهوم متحول نظم عمومی جامعه را دچار آشفتگی نکند بایستی با عرف جاری در یک جامعه منطبق و هماهنگ بوده و به طور مستمر حامی یک منفعت اساسی در جامعه باشد (کسجیان، ۱۳۸۷، ۱۸۹). برخی از پژوهشگران در تشریح مفهوم محیط زیست اعلام کرده‌اند که هر آنچه که برای بقاء جانوران، گیاهان و انسان‌ها ضرورت دارد لزوماً محیط زیست نامیده می‌شود که عامل ایجاد تعادل در میان عناصر حیات است که تاثیرگذاری قابل توجهی در حیات بیولوژیکی انسان‌ها، جانوران و گیاهان دارد (عرب احمدی، جوکار، ۱۳۹۵، ۳۶). برخی از علما نیز محیط زیست را در مفهوم مضیق آن تعریف کرده و آن را شامل شرایط طبیعی، اجتماعی و فرهنگی می‌دانند که بر حیات انسان‌ها و اجتماعات بشری تاثیر می‌گذارد (آریا پارسا، ۱۳۹۳، ۲۶). مهمترین راه‌حل بهبود شرایط زیست محیطی در جهان امروز قاعده‌سازی حقوقی و صدور آراء قضایی مرتبط با محیط زیست است که می‌تواند انگیزه‌ای برای تغییر رفتار شهروندان در قبال تعهد حفاظت از محیط زیست باشد و این تدابیر می‌تواند کشورها را به سوی دموکراسی زیست محیطی هدایت کند و همه این موفقیت‌ها منوط به این است که فرهنگ حفاظت از محیط زیست در جوامع بشری پیاده شود و نظم عمومی از این جهت آسیب نبیند (استیل و جی ول، ۱۹۹۸، ۱).

۲- ارتباط نظم عمومی با محیط زیست

یکی از شاخصه‌های نظم عمومی احترام به حق حیات شهروندان است اما تخریب محیط زیست می‌تواند باعث تبعیض نژادی و نابرابری گردد به این ترتیب که گروهی از مردم که از نظر اقتصادی کم درآمد هستند توان مقابله با مشکلات زیست محیطی را نخواهند داشت و از نظر دسترسی به اطلاعات زیست محیطی و حق مشارکت در اتخاذ تصمیمات راجع به محیط زیست دچار اختلال خواهند گردید و عدالت زیست محیطی در مورد آنها رعایت نخواهد شد همین‌طور دسترسی به آب آشامیدنی و غذا به یک چالش جدی برای آنها مبدل خواهد شد. بدین ترتیب توزیع خسارت میان فقیر و غنی یکسان نخواهد بود و آنهایی که قادر به خرید تکنولوژی‌های پاک نیستند در معرض آسیب‌های محیط زیست مانند خشکسالی، سیل، کاهش مواد غذایی یا گران شدن آن، ریزگردها، کمبود آب آشامیدنی و زمین قابل کشت خواهند شد. این موضوع در مورد تاثیرگذاری گازهای گلخانه‌ای بر زندگی مردم هم صدق می‌کند. تجربیات اخیر کشورهای توسعه یافته ثابت می‌کند که مردم فقیر و حاشیه‌نشین بیشترین مخاطرات زیست محیطی را متحمل خواهند شد از جمله کشورهای بنگلادش و کشورهای جزیره‌ای در معرض بیشترین صدمات زیست محیطی بویژه تغییرات اقلیمی قرار دارند. به طور معمول هر موقع کشورهای هند و بنگلادش با سیل مواجه می‌شوند صدها هزار نفر قربانی سیلاب‌ها شده و کشته می‌شوند حال آنکه در افزایش دمای کره زمین و تغییرات اقلیمی هیچ نقشی ندارند. مطابق تر عدالت زیست محیطی هیچکس حق ندارد کسب منافع خود را با ورود ضرر به دیگران تامین کند این عمل قطعاً یک عمل ضدحقوق بشری است و گروه‌های آسیب‌پذیر زمانی که از بحران زیست محیطی صدمه می‌بینند عملاً نظم عمومی جامعه مختل خواهد شد آن هم از جهت رفاه اجتماعی و حق بر محیط زیست (فهیمی، مهدی، ۱۳۹۳، ۱۱۴-۱۱۳).

اکثریت شهرهای بزرگ جهان مانند لندن و پکن نیز دچار آلودگی شدید هوا و سایر آلودگی‌های زیست محیطی هستند. از سوی دیگر بارش باران‌های اسیدی و استفاده از آفت‌کش‌های در کشاورزی و رشد بیابان‌ها، جنگل‌خواری، کاهش تولید مواد غذایی و کمبود آب آشامیدنی سالم و تغییرات اقلیمی که با افزایش دما و گرمایش زمین توأم است نظم عمومی بین‌المللی را نیز به مخاطره افکنده و هر جا که محیط زیست متحمل آسیب شده است با تهدید نظم عمومی مواجه بوده‌ایم. از سوی دیگر کنترل منابع نفتی و ذخایر آبی از اهم چالش‌های روابط بین‌الملل کنونی می‌باشد و برخی از کشورها نسبت به اصل منع استفاده زیانبار از سرزمین خود به ضرر دیگر کشورها کاملاً احساس بی‌تفاوتی می‌کنند و متوجه نیستند که بتدریج حق حیات و حق رفاه دیگر کشورها و شهروندان را می‌بلعد (داداشی چکان، بیگی، ۱۳۹۵، ۱۲۴-۱۲۳). امروزه همه دولتها مکلفند که نسبت به حفاظت از محیط زیست خود مسئولیت‌پذیر بوده و با اتخاذ اقدامات پیشگیرانه هم از تخریب و آلوده‌سازی محیط زیست جلوگیری کنند و هم مراقب نظم عمومی داخلی و بین‌المللی باشند و به عنوان یک همسایه خوب در زمینه کاربرد محیط زیست ظاهر شوند و اصل احتیاط را در پروژه‌های عمرانی خود رعایت نمایند و از آسیب زدن به محیط زیست پرهیز نمایند و در صورت ورود خسارت حتماً خسارات وارده را بپردازند (الوندی، وفایی، ۱۳۹۵، ۱۴۷). علی‌الاصول برای یک زندگی متعارف، نیازمند محیط زیست سالم هستیم که در قوانین داخلی و اسناد بین‌المللی گوناگون بارها به تکلیف فردی و جمعی حفاظت از محیط زیست اشاره شده است در ایران قوانین مختلفی در زمینه اهمیت محیط زیست تصویب شده به ویژه اصل پنجاه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حفاظت از محیط زیست را یک تکلیف همگانی شمرده شده است و به لحاظ نظم عمومی جلوگیری از گسترش آلاینده‌ها و رعایت بهداشت زیست محیطی و ممنوعیت تخریب محیط زیست از مهمترین تهدیدهای حیات بشر تلقی می‌شود. این آلودگی‌ها می‌توانند شیمیایی، هسته‌ای، صوتی و دهها نوع آلودگی دیگر باشد که با افزایش آگاهی شهروندان و مسئولیت‌پذیری آنها می‌توان از نظم عمومی پاسداری کرد و میزان امید به زندگی انسانها را افزایش داد (بیداروند، ۱۳۹۵، ۱۵۷) و خوشبختانه در دهه‌های اخیر توجه به کنترل آلودگی افزایش یافته است. رشد جمعیت جهان باعث هجوم به سوی استفاده از منابع طبیعی شده به طوری که حتی کشورهای توسعه یافته با این مشکل مواجهند و از هزینه کردن برای بازیافت ضایعات و زباله‌ها اجتناب می‌کنند. با این حال با ابزارهای اقتصادی و سیاست‌گذاری صحیح می‌توان به کنترل آلودگی‌ها پرداخت و با اطلاع‌رسانی به مردم آنها را به حفاظت از محیط زیست، کاهش آلودگی و مقابله با آن دعوت کرد (رابینسون، ۱۹۹۸، ۲۹).

البته اگر کشوری از سرزمین خود به نحوی استفاده کند که باعث ورود زیان به کشورهای همسایه گردد در واقع نظم عمومی بین‌المللی را تهدید کرده و ممکن است اختلاف بر سر خسارات وارده حتی به جنگ نیز ختم شود. از سوی دیگر ایجاد موانع بر سر رودخانه‌های متوالی (پیاپی) و محروم کردن کشورهای پایین دست مصداق بارز تهدید نظم عمومی بین‌المللی خواهد بود زیرا هیچ کشوری حاضر نمی‌شود از خسارات ناخواسته از سوی دیگر کشورها استقبال کند و وقوع منازعات غیرقابل اجتناب خواهد بود. خوشبختانه امروزه در پرتو افزایش آگاهی‌های زیست محیطی کشورها، میزان مراقبت از محیط زیست افزایش یافته و کشورها تلاش می‌کنند که تا حد امکان از ورود خسارت به دیگر کشورها اجتناب کنند با این حال در صورت وقوع حوادث زیست محیطی دولت‌ها مکلفند که با همکاری با هم این نوع تهدیدات را مرتفع سازند و از اعتبار هزینه بازسازی مناطق تخریب شده یا کاهش آلودگی استقبال کنند چرا که نظم عمومی و محیط زیست ارتباط تنگاتنگی با هم دارند و می‌تواند به نقض حقوق بشر منجر شوند.

۳- تنوع آسیب‌های زیست محیطی

چاپ کتاب بهار خاموش توسط ریچل کارسون در سال ۱۹۶۰ موجب توجه جدی جهانیان به موضوع آلودگی محیط زیست شد و ۱۲ سال بعد کنفرانس استکهلم ۱۹۷۲ اولین گام را در زمینه مقابله با انواع آلودگی‌های محیط زیست برداشت چرا که همه ملل جهان دریافتند که سلامت و بهداشت همه گونه‌های جانوری، گیاهی و انسان‌ها به مخاطره افتاده‌اند. انقلاب صنعتی و تحول در نحوه تولید کالاها از شکل سنتی به مدرن موجب شد که وظیفه حفاظت از محیط زیست و مقابله با آلودگی‌ها به یک تکلیف همگانی مبدل شود. مهمترین آسیب‌های وارده به محیط زیست عبارتند از: تخریب محیط زیست و آلوده‌سازی آن. در توصیف آلودگی محیط زیست باید تصریح کرد که آلودگی عبارت است از هر نوع تغییر در خواص و ویژگی‌های تشکیل دهنده که موجب عدم امکان استفاده از طبیعت گردد و به طور مستقیم و غیرمستقیم حیات همه جانداران را به خطر بیندازد. مطابق ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳ آلودگی محیط زیست عبارت است از پخش یا درهم آمیختن مواد خارجی با آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیک آن را به نحو زیان‌باری تغییر داده و موجب آسیب جدی به انسان یا سایر موجودات زنده گردد. البته آتشفشان و زلزله و سیل نیز می‌توانند موجب ایجاد آلودگی در محیط زیست شوند که این‌ها عوامل طبیعی ایجاد آلودگی اند. حال آنکه اکثر آلودگی‌های مخرب محیط زیست حاصل فعالیت‌های برخی از انسان‌هاست که با مصرف انواع سموم کشاورزی و کودهای ارزان قیمت و بی‌کیفیت، خاک و آب را یکجا هم آلوده می‌کنند و هم بتدریج آن را از بین می‌برند (عبادی بشیر، ۱۴۰۱، ۲۸). کماکان آلودگی هوا خطرناکترین آلودگی محیط زیست محسوب می‌شود که بیش از همه معلول صنایع است اما خوشبختانه و بتدریج در حال کاهش است و آلودگی ناشی از وسایل نقلیه موتوری در جایگاه دوم قرار دارد (مشهدی، ۱۳۹۲، ۱۱۴).

دود ناشی از سوخت وسایل حمل و نقل زمینی، ریلی، هوایی و دریایی، همین‌طور دود ناشی از سوخت کارخانجات و صنایع سنگین و تولیدی، زباله‌ها و دود ناشی از سوزاندن آنها، سوخت منازل، مغازه‌ها و آتش‌سوزی جنگل‌ها، آزمایشات هسته‌ای و مانورهای نظامی گسترده و طولانی از مهمترین علل آلودگی هواست و مهمترین آلاینده‌ها هوا عبارتند از: منواکسیدکربن، هیدروکربن‌ها، اکسیدهای گوگرد، سرب و ذرات معلق (جعفری بهزاد کلایی، ۱۳۹۵، ۶۰). آلودگی صوتی از دیگر انواع آسیب‌های زیست محیطی است که مهمترین دلایل آن ترافیک جاده‌ها و راه‌ها، صدای مستمر تلویزیون‌ها، صدای زنگ موبایل‌ها، غرش هواپیماها، قطارهای شهری و بین شهری، دستگاه‌های تهویه، آگزوز، بوق و دزدگیر اتومبیل‌ها و موتورسیکلت‌ها می‌باشند (فهیمی، مشهدی، ۱۳۹۳، ۲۰۷). اتخاذ تصمیمات صحیح در زمینه حفاظت از محیط زیست و قاعده‌سازی در این زمینه می‌تواند بهترین مشوق رعایت قواعد مربوط به محیط زیست باشد و همین‌طور فرهنگ‌سازی در این زمینه اقدامی کاملاً تاثیرگذار خواهد بود که با استمساک از موازین حقوق عمومی و حقوق بین الملل می‌توان به نجات محیط زیست پرداخت. در بریتانیای کبیر این نوع تدابیر کاملاً مفید واقع شده است و تصویب قواعد زیست محیطی به بهبود استفاده از محیط زیست و حفاظت از آن ختم گردیده است (جی ول، ۱۹۹۸، ۷۳).

امروزه تغییرات اقلیمی که ماحصل سوء استفاده انسان‌ها از محیط زیست است و باعث آثار ناخوشایندی در کره زمین شده است که اهم آنها عبارت‌اند از: گرم شدن نامتعارف کره زمین، تکثیر بیابان‌ها، خشکسالی‌های مکرر و پایدار، افزایش و بالا آمدن سطح آب‌ها، جابجایی خشکی - قاره‌ها، شمارش معکوس برای ناپدید شدن برخی از کشورها، جاری شدن سیلاب‌ها مهیب، فرسایش بی‌وقفه خاک، کاهش ذخایر غذایی، آلودگی آب‌های جهان، افزایش میزان نمک و شوری آب‌های شیرین، آلودگی مرگبار هوا، آلودگی پر حجم خشکی‌ها، کاهش و توقف مهاجرت‌های فصلی حیوانات، انقراض سریع گونه‌های جانوری، انقراض پرستاب گونه‌های گیاهی، افزایش آوارگان و مهاجران اقلیمی، انقراض تدریجی نسل انسان، کاهش ثبات صلح و امنیت بین‌المللی، کاهش تنوع زیستی، رشد جهانی فقر، نابودی زیرساخت‌های اجتماعی، اضمحلال زیرساخت‌های فرهنگی، فروپاشی بنیان‌های اقتصادی جوامع انسانی و نقض مستمر حقوق بشر (موثقی، ۱۳۹۷، فهرست).

۳-۱- آلودگی‌های زیست محیطی

آلودگی‌های زیست محیطی شامل قلمرو هوا، دریا، خشکی و حتی فضا نیز می‌شود بویژه امروزه اکثر دریاها و اقیانوس‌ها در نتیجه استخراج و بهره‌برداری از بستر و زیربستر دریاها و اقیانوس‌ها به شدت آلوده شده و این آلودگی باعث انقراض گونه‌های جانوری و گیاهی از جمله مرجان‌ها شده و خود آب نیز شفافیت خود را از دست داده است. این گونه اعمال که شامل رهاسازی نفت خام و آب توازن کشتی‌ها و ضایعات به دریاها می‌شود به سلامت عمومی انواع جانوران و گیاهان دریایی صدمه زده است بویژه پدیده کشند قرمز یا شکوفایی جلبکی و رهاسازی میکروپلاستیک‌ها می‌تواند مانع از توسعه اقتصادی و صنعت گردشگری مناطق ساحلی مناطق مزبور گردد در کنوانسیون جلوگیری از آلودگی دریاها ناشی از پسماندها لندن ۱۹۷۲ شیوه‌های مقابله با این نوع آلودگی آموزش داده شده است. کشتی‌های غرق شده به صورت عمدی و رهاسازی ادوات جنگی در آنها یا خشکی‌ها از دیگر انواع آلودگی دریاهاست. علاوه از موارد مزبور سوزاندن هر نوع ضایعات در دریاها ممنوع بوده و مرتکب مستحق مجازات کیفری و حقوقی است همچنین رهاسازی رسوبات در اقیانوس‌ها و دریاها عملی مجرمانه بوده و زندگی انواع پستانداران دریایی، ماهی‌ها، خرچنگ‌ها، حلزون‌ها و صدف‌ها و گونه‌های گیاهی نایاب و کمیاب بویژه ساختن جزایر مصنوعی از دیگر علل آلوده شدن دریاهاست (روش، ۱۳۹۱، ۱۴۰-۱۳۹). در سانحه ۱۹۸۶ نیروگاه هسته‌ای چرنوبیل اوکراین مقدار زیادی ابر ناشی از رادیواکتیو تولید شد که فضای بخش اعظمی از کشورهای اروپایی را فراگرفت. گفته شده که به طور تقریبی انفجارات اتمی قادر است زمینی به مساحت ۴۰۰/۰۰۰ مایل را آلوده سازد بطوریکه این انفجار موجب اشاعه ابری از رادیواکتیو در اروپا و سایه آن بر سراسر جهان گردید. همین‌طور انفجار هسته‌ای نیروگاه اتمی فوکوشیما دایچی ژاپن عواقب مشابهی را در منطقه ایجاد کرد و موجب افزایش وحشت عمومی شد و شهری که نیروگاه‌ها در آن واقع بود به شهری ساکت، مرده و خالی از سکونت و در حال تخریب مبدل شد و بیش از ۳۰۰/۰۰۰ نفر به دلیل فاجعه چرنوبیل آواره شدند و تقریباً ۶ میلیون نفر را تحت تاثیر قرار داد و منطقه‌ای به وسعت مساحت ایتالیا و جمهوری کره آلوده شد. این حادثه موجب افت اقتصادی از جهت تولیدات کشاورزی، تجارت و خدمات جهانی شد (موثقی، ۱۳۹۰، ۷۹-۷۸). اگر مصرف انواع سوخت‌های فسیلی به همین شکل ادامه یابد قطعاً آلودگی هوا به یک معضل جهانی مبدل خواهد شد مگر آنکه خودروهای هیبریدی یا برقی جایگزین خودروهای گازوئیلی و بنزینی و دیزلی شود. وضع قوانین زیست محیطی از مهمترین ابزارهای حفاظت از محیط زیست بوده و می‌تواند به پایان یافتن آلودگی محیط زیست و تخریب آن منجر شود (مشهدی، ۱۳۹۶، ۹۴). همین‌طور ورود فاضلاب‌های شهری به تالاب‌ها، دریاها و اقیانوس‌ها می‌تواند برای سال‌های متمادی آنها را آلوده سازد که پاکسازی آنها هزینه بسیاری را می‌طلبد و می‌تواند باعث افزایش آلودگی و انتشار انواع بیماری‌ها شود (تقی‌زاده انصاری، ۱۳۹۷، ۱۰۵). اقتصاد سبز یکی از راه‌حل‌های موثر کاهش مخاطرات زیست محیطی است که موجب افزایش کیفیت اجتماعی و رفاه انسانی شود (پورهاشمی، طیبی، ضرابی، ۱۳۹۴، ۱۲۲). حفاظت از محیط زیست نیازمند تصویب قوانین کارآمدی است که جنبه پیشگیری آن غالب باشد که با مسئولیت مدنی توأم گردیده تا قادر باشد خسارات به طور کامل جبران کند (استیل، ۱۹۹۸، ۱۰۷).

۳-۲- تخریب محیط زیست

هربار که طبیعت و محیط زیست آسیب می‌بیند سلامت و بهداشت مردم و اطفال به خطر می‌افتد و نهادهای حقوق بشری بویژه در اروپا نسبت به این موضوع واکنش نشان می‌دهند. در عین حال این تغییرات می‌توانند زندگی انسان‌ها را با چالش‌های جدی مواجه سازند و هزینه درمان آنها را افزایش داده یا آنها را به افسردگی سوق دهند و یا در شکل مخرب آن به مرگ منجر شوند. این تغییرات در ساختار محیط زیست قادر است که کارکرد آنها را متحول کرده و بیماری را موجب شوند و در مورد گیاهان و

حیوانات با کاهش تنوع زیستی مواجه خواهیم شد و نابرابری‌های مختلفی را بین شهروندان ایجاد کند به طوری که مناطق حاشیه‌نشین و مردم فقیر بیش از دیگر اقشار جامعه آسیب خواهند دید.

در این صورت نایستی انتظار داشت که عدالت زیست محیطی رعایت شود مخصوصاً اگر مشکل مربوط به تخلیه ضایعات صنعتی یا تخلیه پسماندها در جزایر دورافتاده با سکنه اندک باشد و همین‌طور دولتها مکلفند که با اطلاع‌رسانی به موقع مانع از ورود زیان‌های غیرقابل جبران به اشخاص شوند. جالب است که علم در جهان امروز بخاطر سوء استفاده از آن به یک منبع تهدید نظم عمومی و نقض حقوق بشر مبدل شده و پیچیده بودن مشکلات زیست محیطی به این مشکلات دامن زده و در عمل گاهی اوقات شاهد بی‌تفاوتی برخی از شهروندان نسبت به پایداری محیط زیست هستیم (لدر، ۱۳۹۶، ۲۴ تا ۲۲). برخی از کشورها با مشکل بزرگتری نیز مواجهند که شامل دفن زباله‌های خارجی است که توسط برخی از شرکتهای انجام می‌شود و موجب تخریب محیط زیست و چشمه‌های طبیعی آب آشامیدنی سالم مردم می‌گردد بویژه در رودخانه هوای هو چین که موجب نادیده گرفتن کنوانسیون‌های بین‌المللی زیست محیطی و قوانین داخلی کشورها شده و نقض حقوق بشر را در پی دارد. این زباله‌ها قادرند که کیفیت محیط زیست و زندگی روزمره مردم را تحت الشعاع قرار دهند البته دولت چین در این زمینه واکنش قابل‌تحصینی از خود نشان می‌دهد (هو، ونگ، ۱۳۹۶، ۷۵-۷۴). به گواهی تاریخ در جنگ ویتنام در سال ۱۹۶۳ دولت وقت آمریکا برای تخریب پوشش گیاهی و جنگل‌ها و محروم ساختن دشمن از آنها که با معیشت‌شان در ارتباط بود از انواع سموم مهلک علف‌کش استفاده کرده که مطابق موازین حقوق بین‌الملل بشردوستانه منع شده است که نوعی تروریسم زیست محیطی قلمداد می‌شود (پورهاشمی، نمامیان، طیبی، ۱۳۹۴، ۳۶۴). مطابق اصل اول اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲ انسان‌ها مسئولیت خطیر حفظ و بهبود محیط زیست برای نسل حاضر و نسل آینده را بر عهده دارند تا ضمن استفاده مناسب و منطقی از محیط زیست بایستی شرایطی را فراهم کنند که حقوق نسل آینده نیز تضمین گردد (پورهاشمی، طیبی، نادری، ۱۳۹۴، ۳۹۳). بدیهی است که دسترسی به اطلاعات زیست محیطی می‌تواند در این زمینه کاملاً کارساز بوده و باعث افزایش آگاهی‌های عمومی گردد.

گاهی اوقات این تصور پیش می‌آید که نمی‌توان با اطلاع‌رسانی به مردم مانع از تخریب محیط زیست شد یا باعث کاهش آلودگی محیط زیست گردید که این برداشت کاملاً خطا بوده و تجربیات مختلف برخی از کشورها موثر بودن پدیده اطلاع‌رسانی به مردم را گوشزد می‌کند. این اطلاع‌رسانی برای مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان که می‌تواند آلودگی ایجاد کند انگیزه‌ای است تا رفتارهای خود را اصلاح کنند و به سه دسته حامیان محیط زیست ملحق شوند. بدیهی است که دسترسی به اطلاعات زیست محیطی می‌تواند باعث بهبود تصمیمات افراد در رابطه با کاربرد محیط زیست شود و به نتایج مثبت اقتصادی منجر گردد که این تجربه موفق برای برخی از شرکتهای اتفاق افتاده است که با حرکت به سوی اقتصاد سبز و حفاظت از محیط زیست و جایگزین نمودن کالاها در جعبه‌های قابل بازیافت با پلاستیک‌ها بر میزان فروش خود افزوده و مشتریان بسیاری را جلب نموده‌اند (کیم بر، ۱۹۹۸، ۱۴۰). خوشبختانه در جهان امروز تکنولوژی‌های ارتباطاتی مانند شبکه‌ها و موبایل موفق شده که یک نوع وجدان دیجیتالی در بین مردم ایجاد کند که نسبت به بسیاری از موضوعات از جمله کشتار حیوانات، آزمایشات هسته‌ای و همین‌طور حفاظت از جنگل‌ها، تالاب‌ها و محیط زیست و طبیعت احساس تکلیف کرده و برای حفاظت از محیط زیست تلاش می‌کنند و مانع اجرای پروژه‌های عمرانی مخرب محیط زیست می‌شوند.

۴- آثار تخریب و آلودگی محیط زیست بر نظم عمومی

همه نعمات خداوند از جمله آب، سنگ بنای زندگی است و رحمت پروردگار محسوب می‌شود که آن را پاک آفریده و در اختیار دیگر موجودات از جمله انسان‌ها گذاشته شده است و مطابق آیات، روایات و فتاوی فقهای بزرگ اسلام آب متعلق به عموم مردم

است و ملک شخص خاصی نیست و آلوده کردن آن تجاوز به اموال عمومی، جامعه و زیان رساندن به دیگران است که ظلم محسوب می‌گردد که در کتاب بحار الانوار جلد ۸ ص ۱۸۸ به این موضوع اشاره شده است و گناهی بزرگ محسوب می‌گردد. از سوی دیگر آلوده کردن دریاها، اقیانوس‌ها و رودخانه‌های بزرگ علاوه از آن که اسراف محسوب می‌شود مصداق بارز فساد در زمین است. آلوده کردن آبها و محیط زیست باعث محروم ساختن انسانها از این نعمات شده و پدید آورنده فساد در خشکی و دریاهاست (حسینی، ۱۳۸۲، ۹۰ تا ۸۸). علی الاصول ماهی‌ها و دیگران آبزیان کوچک و بزرگ امکان بقاء و تولیدمثل در آبهای آلوده را ندارند. آلوده شدن مواد غذایی دریاها به جیوه که از فلزات سنگین است برای همه موجودات زیان‌آور است از دیگر مواد خطرناک برای آبزیان مواد متنوع شیمیایی، خطوط ماهیگیری، حلقه‌های فلزی، نوارها، پلاستیک‌ها و شیشه‌ها می‌باشد که مانع تحرک و مهاجرت فصلی جانوران دریایی می‌شود. بسیاری از این موجودات دچار مشکلات تنفسی، تغذیه‌ای و شنا کردن می‌شوند که همگی مرگ‌آور است. همچنین رهاسازی فاضلاب‌ها به دریاها و رودخانه‌ها، زباله‌های صنعتی و ته سیگار می‌تواند برای اکثریت جانوران مضر تلقی شوند. علاوه از آن کشتی‌ها در اکثر موارد زباله‌های خود را به اقیانوس‌ها سرازیر می‌کنند (کوروکولاسوریا، رایبسون، ۱۳۹۰، ۴۰۳).

انسان‌ها فکر می‌کنند که مفهوم نظم عمومی فقط در اجتماعات بشری مطرح است و دیگر موجودات با این مفهوم بیگانه‌اند حال آنکه بر هم زدن چرخه حیات و تولیدمثل حیوانات و گیاهان، در واقع اختلال در نظم عمومی حیات وحش محسوب می‌گردد که اقدامی است خلاف حقوق طبیعی دیگر جانداران. انسان‌ها ثابت کرده‌اند که تبحر ویژه‌ای در آلوده ساختن دریاها، دریاچه‌ها، تالاب‌ها، رودخانه‌ها، آلودگی خاک‌ها، آلودگی ناشی از سوخت‌های مختلف، آلودگی صنعتی، آلودگی صوتی، آلودگی هوا و شهرها، آلودگی ناشی از مخاصمات مسلحانه، بیابان‌زایی، آلودگی‌های غذایی، رشد بیش از حد جمعیت و فقر، آلودگی‌های نفتی و گازی، آلودگی‌های هسته‌ای، آلودگی‌های شیمیایی، آلودگی ناشی از استخراج منابع معدنی، باران‌های اسیدی، آلودگی ناشی از تغییرات اقلیمی، تخریب جنگل‌ها و انقراض گونه‌های جانوری و گیاهی از معضلات روزانه جانوران و گیاهان است که ناشی از رفتارهای خطای انسان‌هاست (موسوی، ۱۳۹۵، ۳۵). خوشبختانه در چند دهه گذشته شاهد رشد افکار عمومی جهانیان در زمینه محیط زیست هستیم که باعث ایجاد جنبش‌های زیست محیطی در اکثر قاره‌ها شده است. گروه صلح سبز^۱ با هدف نجات زمین تشکیل شده است که امور ذیل را در دستور کار خود قرار داده است از جمله: شناسایی مراکز آلوده کننده محیط زیست، مقابله با آفات زیست محیطی و تهیه گزارش راجع به سلامت آب، هوا و خاک، جلوگیری از بیلان‌زایی و جنگل‌خواری، ترویج درختکاری و توسعه منابع طبیعی، ترویج سیاست‌گذاری منطقی در زمینه سیاست‌های دولت و مصالح ملی (تقی‌زاده انصاری، ۱۳۹۷، ۲۱-۲۲). محیط زیست میراث مشترک بشریت محسوب می‌شود هم برای نسل‌های کنونی و هم نسل‌های آینده و پرداخت خسارت طبق رویه سنتی دیگر قابل قبول نیست چرا که محیط زیست متعلق به عموم بشریت بوده و به همین جهت است که اصل اطلاع‌رسانی به مردم و شهروندان جزو ضرورت‌های استقرار عدالت زیست محیطی در جامعه محسوب می‌گردد (سومسن، ۱۹۹۸، ۱۶۳).

۴- ۱- تضعیف عدالت زیست محیطی

در طول تاریخ رسیدن به عدالت یکی از آرمان‌های مهم بشریت تلقی شده و دولتها مکلف بودند که زمینه‌های استقرار آن را فراهم آورند و امکانات جامعه را بصورت عادلانه بین شهروندان توزیع نمایند. بنابراین انجام فعالیت‌های اقتصادی این حق را به شهروندان نمی‌دهد که کسب منافع اقتصادی برای برخی از شهروندان موجب نقض حقوق زیست محیطی دیگران از جمله حق

^۱ - Green peace

بر محیط زیست سالم شود و تخریب محیط زیست و آلوده‌سازی آن اعمالی قابل قبول از سوی هیچ کس نیستند زیرا انجام این نوع فعالیت‌های اقتصادی باعث تضرر اکثریت شهروندان می‌شود و حق حیات نسل آینده را به مخاطره می‌اندازد و هزینه‌های بازسازی محیط زیست و رفع آلودگی را نایستی به دوش آیندگان گذاشت. از سوی دیگر عدالت زیست محیطی اقتضا می‌کند که از منابع طبیعی بصورت افسارگسیخته استفاده نکنیم و از ایجاد هر نوع آلودگی زیست محیطی پرهیز نماییم زیرا انجام هر یک از اعمال با عدالت زیست محیطی در تعارض است. بنابراین در استفاده از محیط زیست بایستی حد اعتدال را رعایت کرد و از اصل احتیاط در ارتباط با محیط زیست استفاده کرد (عبادی بشیر، ۱۴۰۱، ۲۵). حق بر محیط زیست سالم به شهروندان این حق را می‌دهد که از فقر و نابرابری‌های اجتماعی فاصله بگیرند و امنیت غذایی آنها تامین شود. آلودگی زیست محیطی می‌تواند به افرادی که در ایجاد آن نقشی نداشته‌اند آسیب بزند و عدالت زیست محیطی اقتضاء می‌کند که هزینه پاکسازی محیط زیست و رفع آلودگی توسط آلوده‌ساز پرداخت شود نه همه مردم.

یکی از مهمترین مصادیق بی‌عدالتی زیست محیطی انتقال مواد زاید خطرناک و صنایع آلوده‌ساز از کشورهای ثروتمند و صنعتی به کشورهای در حال توسعه است. خوشبختانه تصویب کنوانسیون بازل درباره کنترل انتقالات برون مرزی مواد زاید زیان‌بخش و دفع آنها^۱ گام مهمی در این زمینه بود.

کنوانسیون بعدی کنوانسیون روتردام در مورد آیین اعلام رضایت قبلی برای برخی مواد شیمیایی و سموم دفع آفات خطرناک در تجارت بین‌المللی^۲ است که هر نوع تجارت مواد شیمیایی خطرناک را ممنوع اعلام کرد (عبادی بشیر، ۱۴۰۱، ۱۴۸-۱۴۷). دیوان عالی هند در قضیه شهرداری رتلام^۳ واردی هیچاند^۴ به عناصر سازنده مفهوم عدالت زیست محیطی به این شکل اشاره کرد: مزاحمت عمومی برآمده از تخلیه آلاینده‌ها توسط شرکت‌های بزرگ به ضرر بخش‌های فقیرتر، چالشی برای عدالت اجتماعی به عنوان جزیی از حاکمیت قانون به شمار می‌رود. همچنین قصور شدید مقامات محلی در تامین حداقل‌های رفاه عمومی، ساکنان تیره بخت محله‌های فقیر و کثیف را به سکنی در خیابان‌ها هدایت کرده است. این وضعیت ابتدا مخفیانه و سپس به دلیل فشار طبیعت علناً نجات را به نوعی تجمّل تبدیل کرده و از کرامت گوهر گرانبهایی ساخته است. یک شورای شهر مسئول که دقیقاً برای هدف حفظ سلامت عمومی و ارائه تسهیلات بهتر تاسیس گردیده نمی‌تواند از وظیفه اصلی خود به استناد ناتوانی مالی طفره رود؛ نجات و کرامت از صور غیرقابل مذاکره حقوق بشر هستند و تامین آنها جزء نخستین مسئولیت‌های نهادهای محلی خودمختار است (شلتون، کیس، ۱۳۸۹، ۷۹). همانطور که در گزارشات مکرر سازمان ملل متحد به آن تاکید شده خطراتی که صلح، امنیت و رفاه آینده جامعه بین‌المللی را تهدید می‌کند لزوماً جنگ نیست بلکه بی‌ثباتی‌های اقتصادی و اجتماعی هستند مانند نقض حق بر محیط زیست سالم و کمبود غذایی (ملکی، ۱۳۹۵، ۲۶۴). سیاستمداران و حقوقدانان تلاش دارند که با تحقیقات خود راه‌حلی برای مشکلات جهانی نظیر محیط زیست بیابند که از چشم‌اندازهای مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی به موضوع حفاظت از محیط زیست بپردازند با این حال تلاش می‌شود که کرامت انسانی که گاهی اوقات با نقض حق بر محیط زیست تهدید می‌شود مورد توجه قرار گرفته و دولت‌ها به طرق مختلف از محیط زیست خود و زیست کره زمین حفاظت کنند که این امر فقط با تاسیس نهادهای زیست محیطی که در تعامل و همکاری با هم باشند امکان‌پذیر است (اونس، ۱۹۹۸، ۲۰۷).

در عین حال همانطور که دولت‌ها در زمینه مبارزه با تروریسم و جنایات سازمان یافته فراملی بصورت منسجم همکاری می‌نمایند در زمینه حفاظت از محیط زیست که با نظم عمومی بین‌المللی گره خورده است نیز باید همین رویه تکرار شود.

^۱ - The Based convention on the control of transboundary Movements of tlazardos waste and their Disposal

^۲ - The Rotterdam convention on the prior Informed consent procedure for certain Hazardos chemicals and pesticides in International trade.

^۳ -Ratlam Municipality

^۴ -Vardihichand

۴-۲- تهدید سلامت و بهداشت شهروندان

در سال ۲۰۲۰ میلادی انجمن verein klimaseniottinnen شکایتی را علیه دولت سوئیس در دادگاه اروپایی حقوق بشر مطرح ساخت و دولت سوئیس را بدلیل کوتاهی در اجرای تعهدات اقلیمی به نقض تعهدات حقوق بشری متهم کرد. اکثریت شکایات از سوی زنان بالای ۷۰ سال بود. دادگاه اروپایی حقوق بشر مبنای رای محکومیت دولت سوئیس را قانون اساسی فدرال سوئیس، موازین حقوق بشر، کنوانسیون چارچوب سازمان ملل متحد در خصوص تغییرات اقلیمی ۱۹۹۲، توافقنامه پاریس ۲۰۱۵، قطعنامه ۱۳/۴۸ مجمع عمومی سازمان ملل متحد ۲۰۲۱ و قطعنامه‌های ۳۷/۸-۴۶/۷-۱۷/۴۵-۳۰/۴۶-۷ شورای حقوق بشر، توصیه‌نامه شماره ۳۷ کمیته رفع تبعیض علیه زنان، بیانیه‌ها و آراء کمیته حقوق کودک و پروتکل الحاقی کمیسیون آمریکایی حقوق بشر اعلام کرد. در این قضیه پیرزنان بالای ۷۰ سال که جزو اقشار آسیب‌پذیر بودند موفق شدند ثابت کنند که بخاطر سهل‌انگاری دولت سوئیس در حفاظت از محیط زیست، با خطرات مستقیم، اجتناب‌ناپذیر و حتمی مواجه شده‌اند آنها ثابت کردند که بیماری‌شان تشدید شده، در خانه محبوس شده و دچار بیماری‌های قلبی، تنفسی، کلیوی و روانی شده‌اند. دولت سوئیس نتوانسته بود طبق تعهدات خود میزان انتشار گازهای گلخانه‌ای را به حداقل ۵۰ درصد کاهش دهد. در تایید ادعای شاکیان دادگاه اروپایی حقوق بشر به رای اولوئیچ علیه کراوسی ۲۰۱۰ میلادی اشاره کرد. دادگاه به این نتیجه رسید که افزایش مرگ و میر زودرس در اروپا نتیجه اثرات امواج گرماست که خطری بالفعل است. در نتیجه دولت سوئیس به پرداخت ۸۰/۰۰۰ یورو به انجمن شاکی محکوم شد و اجرای تعهدات زیست محیطی‌اش مورد تاکید قرار گرفت (نخودچی، ۱۴۰۳، ۴ تا ۱) بطور معمول عناصر حیاتی مانند آب، هوا و غذا با بهداشت انسانها در ارتباط است و دولتها متعهدند که در چارچوب اهداف اعلامیه هزاره ملل متحد زمینه ترویج حق بر محیط زیست سالم را فراهم آورند (آریا پارسا، ۱۳۹۳، ۷۱). امروزه اهمیت ارتباط میان بهداشت و سلامتی انسانها با محیط زیست سالم و امنیت جهانی به شدت افزایش یافته و هر آن چیزی که نظم عمومی و امنیت انسانی را به مخاطره می‌افکند باید به عنوان تهدید مورد توجه دولتها قرار گرفته و مرتفع شود زیرا مولد فقر و فلاکت در جامعه بشری می‌باشند (ملکی، ۱۳۹۵، ۲۸۰). البته در عمل تعارض منافع شرکتها و دولتها با موازین حقوق بین‌الملل محیط زیست یکی از چالش‌های روزمره نظم عمومی بین‌المللی است و با اینکه استانداردهای زیست محیطی بین‌المللی شیوه حفاظت از محیط زیست و تعهدات دولتها را مشخص کرده‌اند معهدا با دکتترین حاکمیت دولتها به عنوان یک چالش و موانع مواجه شده‌اند. البته تحولات نظم حقوقی موجب شده که دولتهای حاکم بر کشورها با مذاکره و قبول سیاست‌های زیست محیطی به سوی مسئولیت‌پذیری گام بردارند و به این منظور با قاعده‌سازی بین‌المللی همزمان مراقب محیط زیست و منافع درازمدت خودشان باشند و همین موضوع باعث ایجاد اختلافات زیست محیطی در زمینه پدیده تغییرات اقلیمی، ضعیف‌تر شدن لایه ازن، کاهش تنوع زیستی، آلودگی آبها و خشکی‌ها و انهدام تدریجی عناصر حیات و اکوسیستم شده است (چین کین، ۱۹۹۸، ۲۳۰) و ظاهراً با استمرار این وضعیت باید شاهد اتفاقات فیلم ۲۰۱۲ بود که قاره‌ها در اثر زلزله‌ها، سیلاب‌ها و سونامی‌ها یک به یک غرق می‌شوند و جهان به پایان خود نزدیک می‌شود.

۴-۳- نقض حق بر محیط زیست سالم

در سه دهه گذشته موضوع حق بر محیط زیست سالم از یک موضوع حقوقی به جایگاه یک حق بشری مبدل شده است و شهروندان بسیاری از کشورهای جهان نسبت به مطالبه و رعایت آن واکنش نشان می‌دهند به طوری که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز به آن اشاره و تاکید شده است و حقوقدانان در تلاش هستند که با تحلیل آن، حق بر محیط زیست را دارای قالب‌بندی حقوقی و ضمانت اجرا سازند به طوری که امروزه حق بر محیط زیست سالم به یک قاعده‌آمره در حقوق داخلی و حقوق بین‌الملل مبدل شده است که نظام‌های سیاسی و حقوقی کشورها از آن حمایت بعمل می‌آورند (فهیمی، مشهدی، ۱۳۹۳، ۱۴۳-۱۴۴). مواد ۱۴ و ۱۵ پیش‌نویس طرح میثاق بین‌المللی حقوق همبستگی (حقوق جمعی) مصوب ۱۹۸۶ حق بر محیط زیست

را چنین تعریف نموده است که هر انسان و کلیه انسان‌ها به صورت گروهی حق دارند از محیط زیستی سالم و متعادل از نظر زیست محیطی و مساعد برای توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی برخوردار گردند. علاوه از آن دولت‌های عضو متعهد می‌شوند که شرایط طبیعی حیات را دچار تغییرات نامساعدی ننمایند که به سلامت انسان و بهزیستی جمعی صدمه وارد کنند. صدمه‌ای که برای توسعه جمع ضروری است و راهی برای اجتناب از آن وجود نداشته باشد قابل قبول محسوب می‌گردد. همین‌طور ماده ۲۴ منشور آفریقایی حقوق بشر ۱۹۸۱ اعلام داشته که کلیه اقوام حق دارند از محیط زیستی رضایت‌بخش، جامع و مناسب برای توسعه خود برخوردار باشند (ساعد وکیل، عسکری، ۱۳۸۳، ۶۳). علاوه از موارد مزبور اصل اول بیانیه استکهلم ۱۹۷۲ و اصل اول بیانیه ریودوژانیرو ۱۹۹۲ و اصل دوم و سوم این بیانیه به موضوع دارا بودن حق محیط زیست سالم برای انسان، حق برخورداری از سلامت، حفظ و حمایت از محیط زیست و جلوگیری از ورود ضرر به دیگر کشورها و تامین نیازهای نسل حاضر و آینده اشاره داشته است چرا که حق بر محیط زیست مقدمه دستیابی به توسعه پایدار است (آریا پارسا، ۱۳۹۳، ۱۶۶). یکی از مهمترین مصادیق حق بر محیط زیست سالم حق برخورداری از هوای سالم و پاک برای مردم است که جزو حقوق بنیادین شهروندان همه کشورها محسوب می‌شود و منظور از هوای پاک، هوایی است که مضر برای سلامتی نباشد (مشهدی، ۱۳۹۲، ۵۸). مهمترین اجزای تشکیل دهنده حق بر محیط زیست سالم عبارتند از: حق دسترسی به اطلاعات زیست محیطی، حق بر مشارکت در اتخاذ تصمیمات زیست محیطی، حق آموزش مسائل زیست محیطی و حق دسترسی به مراجع قضایی از جمله مجازات و جبران خسارات زیست محیطی که بی‌توجهی به موارد مذکور باعث تضعیف نظم عمومی جوامع انسانی و افزایش افراد آسیب‌پذیر در جامعه خواهد شد و با افزایش انواع بیماری‌های تنفسی، قلبی و عروقی، هزینه درمان نهادهای امدادرسان و بیمارستان‌ها سر به فلک خواهد کشید (جوادی چهاربرج، سلیمان‌زاده، ۱۳۸۳، ۱۹). در فراز بعدی به راه‌حل‌های مطرح در زمینه حفاظت از محیط زیست خواهیم پرداخت تا ثلث شود که یکی از دلایلی که می‌تواند باعث اخلال در نظم عمومی داخلی و بین‌المللی شود نقض حق بر محیط زیست سالم است.

۵- راهکارهای حفاظت از محیط زیست در پرتو بایسته‌های نظم عمومی

مهمترین تدابیر متخذه در زمینه حفاظت همزمان از محیط زیست و نظم عمومی تعیین خط مشی‌ها و اقدامات حفاظت از محیط زیست است که شهروندان را به استفاده منطقی و محدود از منابع طبیعی سوق می‌دهد. اگر در زمینه محیط زیست و حوادث زیست محیطی اطلاع‌رسانی کافی به عمل آید مردم به رعایت ارزش‌های حفاظت از محیط زیست علاقمند می‌شوند و با دسترسی به موقع به مراجع قضایی، متخلفان را به پنجه عدالت می‌سپارند و مطالبه خسارت از آلوده‌سازان و تخریب‌کنندگان راه‌حل دیگری برای توقف آلودگی محیط زیست و تخریب آن محسوب می‌شود. از سوی دیگر با افزایش اطلاعات و دانش زیست محیطی خود مردم به بهترین حافظان محیط زیست مبدل خواهند شد کما اینکه سپردن برخی از پناهگاه‌های حیات وحش به شکارچیان سابق باعث تقویت حفاظت از گونه‌های در معرض انقراض و افزایش تعداد وحوش و پایداری زیستگاه و آبشخور آنها شده است (امیدی، ۱۳۹۱، ۱۰۷).

استفاده از انرژی‌های پاک و تجدیدپذیر می‌تواند راهکار دیگری برای حفاظت از اکوسیستم و محیط زیست بحساب آید. البته هزینه انتقال تکنولوژی‌های مدرن راجع به کاربرد انرژی جایگزین و پاک سنگین است و هر کشوری توان مالی کافی برای این انتقال را ندارد. البته با توسعه انواع انرژی‌های تجدیدپذیر قطعاً هزینه‌های مربوط به انتقال تکنولوژی انرژی‌های پاک کاهش خواهد یافت در این صورت می‌توان امیدوار بود که وضعیت محیط زیست بهبود یابد (شهبازی، رضائی نسب، ۱۳۹۶، ۳۸-۳۷). البته نمی‌توان از پذیرش این حقیقت اجتناب کرد که هزینه‌های حفاظت از محیط زیست سنگین است بویژه برای کشورهای تک محصولی که به طور معمول همیشه با کسر بودجه فوق‌العاده‌ای مواجهند در عین حال در صورتی که موضوع حفاظت از محیط

زیست از ویژگی بین‌المللی برخوردار شود در این صورت می‌توان همزمان هم از نظم عمومی مراقبت کرد و هم از محیط زیست (پورهاشمی، ارغند، ۱۳۹۲، ۲۵۶). علاوه از آن بهره‌گیری از کدهای رفتاری شرکت‌های چندملیتی، موافقت‌نامه‌های بین‌المللی سرمایه‌گذاری، اقدامات سازمان‌های بین‌المللی و کنوانسیون‌های بین‌المللی از دیگر ابزارهای موثر برای حفاظت از محیط زیست می‌باشند (اکبری، ۱۳۹۵، ۷۵). همینطور مطالبه خسارت به استناد قواعد مسئولیت مدنی در قبال آلودگی‌های زیست محیطی می‌توان رهنمود دیگری برای حفاظت از محیط زیست باشد (حاجی‌پور شوشتری، حبیبی، ۱۳۹۵، ۹۴).

برخی از کشورها در زمینه استفاده از انرژی‌های پاک و قابل تجدید موفق بوده و توانسته‌اند که موجب کاهش آلودگی محیط زیست و تخریب آن شوند. کشور دانمارک با انصراف از تأسیس نیروگاه‌های هسته‌ای به نیروی باد روی آورده است و یارانه قابل توجهی برای نصب توربین‌های بادی در نظر گرفته است. سوئد نیز همانند دانمارک با احداث مزرعه باد ساحلی گام برداشته و استفاده از سوخت‌های زیستی در حال افزایش است. هلند نیز به طرف استفاده از نیروی باد گام برداشته است. کشور نروژ از سیستم انرژی امواج، برق استخراج می‌کند. پرتغال نیز مشابه کشورهای مزبور عمل کرده و از سوخت‌های فسیلی فاصله گرفته است. ایتالیا نیز از پروژه‌های گرمای خورشیدی تولید انرژی می‌کند. ایتالیا و یونان نیز از نیروی باد استفاده کرده و اسپانیا از باد فشاری کسب انرژی می‌کند. فرانسه هم از سوخت‌های زیستی از جمله استیرشلغم روغنی با گازوئیل زیستی به جای سوخت‌های فسیلی استفاده می‌کند. اتریش نیز از انرژی زمین گرمایی بهره‌مند شده و بریتانیا از نیروی جزر و مد، برق تولید می‌کند. آلمان نیز با نصب توربین‌های بادی متعهد شده که ۲۵ درصد از تولید دی‌اکسید کربن را کاهش دهد (پورهاشمی، زارعی، خلعتبری، ۱۳۹۴، ۱۵۵ تا ۱۵۲) به نظر می‌رسد که کشورهای در حال توسعه نیز در این راستا حرکت کرده و تلاش دارند که با کاهش مصرف سوخت‌های فسیلی به سوی توسعه پایدار حرکت کرده و از روند کاهش آلودگی‌های زیست محیطی استقبال کنند که البته این اقدامات کاملاً در راستای حفاظت از نظم عمومی بین‌المللی گام برمی‌دارند.

۶- یافته‌های تحقیق

حق بر محیط زیست سالم یکی از حقوقی است که همه شهروندان دهکده جهانی بایستی از آن برخوردار شوند و شامل حق بر حیات، حق بر آب آشامیدنی، حق بر بهداشت، حق بر کار، حق بر هوای سالم و دهها حق دیگر است که با نظم عمومی در ارتباط است و نقض هر یک از آنها می‌تواند باعث تهدید نظم عمومی و ثبات آن شود. بنابراین آلوده کردن محیط زیست و تخریب آن می‌تواند زندگی روزمره شهروندان را با چالش‌های جدی مواجه سازد. از سوی دیگر همانطور که اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی مقرر داشته است انجام هر نوع فعالیت اقتصادی که مضر به حال محیط زیست باشد ممنوع است و حفاظت از محیط زیست یک تکلیف همگانی است. بنابراین هر نوع سوء استفاده از محیط زیست که موجب توقف بهره‌مندی از مصادیق بنیادین حقوق بشر شود از نظر حقوقی واجد ضمانت اجرای حقوقی، کیفری و اداری بوده و می‌توان با اتکاء به قوانین مصوب مانع از تخریب و آلودگی محیط زیست شد و به ثبات و تحکیم نظم عمومی پرداخت هم از جنبه نظم عمومی داخلی و هم نظم عمومی بین‌المللی.

نتیجه‌گیری

بدون شک کره زمین تنها سکونتگاه انسان‌ها، جانوران و گیاهان است که هر نوع آلوده ساختن محیط زیست و تخریب آن می‌تواند موجب تهدید نظم عمومی گردد. امروزه به طور معمول تهدیداتی که متوجه جامعه بین‌المللی نیست از ناحیه مداخلات مسلحانه نیست بلکه منابع تهدید صلح و امنیت بین‌المللی و نظم عمومی بین‌المللی جنبه غیرنظامی یافته‌اند و فقر، بیماری‌های مسری، سلاح‌های کشتار جمعی، تروریسم، رکود اقتصادی و مناقشات میان کشورها و تخریب محیط زیست و آلودگی آن باعث وقوع منازعات و تهدید نظم عمومی شده است. با این حال هر زمان که حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی انسانها نقض شود نظم عمومی نیز آسیب خواهد دید برای مثال تصور کنید که سرزمینی دچار خشکسالی شدید شده و مردم دیگر امکان کشاورزی و اقامت ندارد در این صورت با سیل آوارگان اقلیمی مواجه خواهیم بود که وارد سرزمین‌های دیگران شده و مناقشات جدی را میان پناهنجویان و سکنه محلی سرزمین‌های مقصد مشاهده خواهیم نمود. از سوی دیگر با افزایش آلودگی‌ها هزینه درمان و مراقبت‌های بهداشتی افزایش یافته و بار سنگینی را به دوش شرکت‌های بیمه و سازمان‌های تامین اجتماعی و خود بیماران فاقد بیمه خواهد گذاشت که تامین این هزینه با مشکلات چندی مواجه است. بنابراین به نظر می‌رسد که منطقی‌ترین رفتار شهروندان هم کشورها حفاظت از محیط زیست بوده و این تکلیف صرفاً به عهده دولتها نیست بلکه خود شهروندان نیز می‌توانند در زمینه حفاظت از محیط زیست نقش آفرین بوده و با تغییر الگوی مصرف و رفتارهای روزمره خود به آلودگی محیط زیست پایان داده و به بهترین وجه از نظم عمومی حفاظت نمایند و این تجربه ارزنده‌ای است که بسیاری از کشورهای توسعه یافته جهان بویژه در قاره اکولوژیک اروپا به آن دست یافته و با اتکاء به اقتصاد سبز به سوی توسعه پایدار، حفاظت از محیط زیست و تحکیم نظم عمومی گام برداشته و رفاه و رشد اقتصادی قابل توجهی را تجربه نموده‌اند و کشورهای در حال توسعه نیز می‌توانند با الگوبرداری از معاهدات و کنوانسیون‌های زیست محیطی و تجربیات کشورهای موفق در زمینه حفاظت از محیط زیست گام‌های مهمی را در زمینه محیط زیست و توسعه پایدار بردارند.

منابع

- اکبری، مهسا. (۱۳۹۵). سرمایه گذاری خارجی و تاثیر آن بر محیط زیست کشورهای در حال توسعه، در ایران و چالشهای حقوقی بین المللی (محیط زیست)، تدوین و زیر نظر بابک پورقهرمانی، جمال بیگی، علی صابر نژاد، انتشارات خرسندی، چاپ اول، تهران.
- امیدی، سیروس (۱۳۹۱). مسئولیت بین المللی دولتها ناشی از تعهدات زیست محیطی، چاپ اول، تهران: شرکت نشر بهینه فراگیر آریا پارسا، آیدا (۱۳۹۳). حقوق محیط زیست و توسعه پایدار، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی
- بیداروند، مختار (۱۳۹۵). چالش های فراروی تضمین پایداری محیط زیست، از اهداف برنامه های توسعه ی هزاره سوم در ایران، در ایران و چالش های حقوقی بین المللی (محیط زیست)، تدوین و زیر نظر بابک پورقهرمانی، جمال بیگی، علی صابر نژاد، پورهاشمی، سید عباس، زارعی، سحر، خلعتبری، یلدا. (۱۳۹۴). دیرینه شناسی حقوق بین الملل محیط زیست، در درآمدی بر حقوق بین الملل محیط زیست، به اهتمام سید عباسی پورهاشمی، سبحان طیبی، انتشارات خرسندی، چاپ اول، تهران.
- پورهاشمی، سید عباس؛ زارعی، سحر؛ خلعتبری، یلدا (۱۳۹۴). تعامل ژئوپلیتیک و حقوق بین الملل انرژی، در درآمدی بر حقوق بین الملل محیط زیست (راهبردها و رهیافت ها). به اهتمام سید عباس پورهاشمی، سبحان طیبی، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی
- پورهاشمی، سید عباس؛ طیبی، سبحان؛ ضرابی، مهناز (۱۳۹۴). چشم انداز وضعیت حقوقی توسعه پایدار محیط زیست بعد از سال ۲۰۱۵، در درآمدی بر حقوق بین الملل محیط زیست (راهبردها و رهیافتها). به اهتمام سیدعباس پورهاشمی، سبحان طیبی، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی
- پورهاشمی، سید عباس؛ طیبی، سبحان؛ نادری، شیمیا (۱۳۹۴). دادخواهی و مسئولیت بین المللی؛ ابزار مقابله با عدم ایفای تعهدات در خصوص تغییرات آب و هوایی، در درآمدی بر حقوق بین المللی محیط زیست (راهبردها و رهیافت ها)، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی
- پورهاشمی، سید عباس؛ نامیان، پیمان؛ طیبی، سبحان (۱۳۹۴). جرم انگاری تروریسم زیست محیطی؛ چالشها هنجارها و راهبردها، در درآمدی بر حقوق بین الملل محیط زیست (راهبردها و رهیافت ها)، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی
- پورهاشمی، سیدعباس؛ ارغند، بهاره (۱۳۹۲). حقوق بین الملل محیط زیست، چاپ اول، تهران: انتشارات دادگستر
- تسمیان، کاترین (۱۳۸۷). نظم عمومی در حقوق اروپا، مجله حقوقی، شماره (۳۸)، بهار تابستان
- تقی زاده انصاری، مصطفی (۱۳۹۷). حقوق محیط زیست در ایران، چاپ هفتم، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

جعفری بهزاد کلایی، محسن (۱۳۹۵). حقوق بین الملل محیط زیست از نگاه تحول یافته حقوق بشر، در ایران و چالشهای حقوقی بین المللی (محیط زیست)، تدوین و زیر نظر بابک پور قهرمانی، جمال بیگی، علی صابر نژاد، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

جعفری لنگرودی، محمد جعفر. (۱۳۹۹). ترمینولوژی حقوق، چاپ سی و دوم با ویرایش جدید، تهران: انتشارات گنج دانش

جوادی چهار برج، احمد؛ سلیمان زاده، احمد رضا (۱۳۹۵). ایراده و چالش ریزگردهای دریاچه ارومیه در پرتو حقوق بین الملل محیط زیست، در ایران و چالشهای حقوقی بین المللی (محیط زیست)، تدوین و زیر نظر بابک پور قهرمانی، جمال بیگی، علی صابر نژاد، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

حاجی پور شوشتری، امیر؛ حبیبی، محمد حسن (۱۳۹۵). چالشهای زیست محیطی ناشی از کنوانسیون بین المللی CIC، در ایران و چالشهای حقوقی بین المللی (محیط زیست)، تدوین و زیر نظر بابک پور قهرمانی، جمال بیگی، علی صابر نژاد، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

حسینی، سید علی (۱۳۸۲)، طبیعت و کشاورزی از دیدگاه اسلام، چاپ اول، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات حوزه نمایندگی ولی فقیه در جهاد کشاورزی، موسسه شقایق روستا

داداشی چکان، محمد مهدی؛ بیگی، جمال (۱۳۹۵). تروریسم زیست محیطی و ضرورت جرم انگاری آن در ایران با تکیه بر اسناد بین المللی، در ایران و چالش های حقوقی بین المللی (محیط زیست). تدوین وزیر نظر بابک پور قهرمانی، جمال بیگی، علی صابر نژاد، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

در حقوق بشر و محیط زیست (مجموعه مقالات)، تحقیق و ترجمه علی مشهدی، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

روش، کاترین (۱۳۹۱). بایسته های حقوق محیط زیست، ترجمه و تحقیق علی مشهدی، حسن خسروشاهی، زینب یوسفی، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

سازمان ملل متحد، اداره اطلاعات همگانی (۱۳۸۸)، سازمان ملل متحد در دنیای امروز، ترجمه علی ایثاری کسمایی [برای] دفتر هماهنگ کننده سازمان ملل متحد در ایران و مرکز اطلاعات سازمان ملل متحد در تهران، چاپ اول، تهران: آبارون ساعد وکیل، امیر؛ عسکری، پوریا (۱۳۸۳). نسل سوم حقوق بشر حقوق همبستگی، چاپ اول، تهران: انتشارات مجد

ساعد وکیل، امیر. (۱۳۹۷). حقوق بین الملل و فلسفه، چاپ اول (باز چاپ ۱۴۰۰)، تهران: انتشارات مجد

شهبازی، آرامش؛ رضایی، نسب، بهنام (۱۳۹۶). حقوق بین الملل محیط زیست در نوسان میان توسعه، انرژی و فناوری، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

شیلتون، دینا، کیس، الکساندر (۱۳۸۹). کتابچه قضایای حقوق محیط زیست، ترجمه محسن عبدالهی، (برای) معاونت حقوقی و توسعه ی قضایی قوه قضائیه، مرکز مطالعات توسعه ی قضایی، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

عبادی بشیر، مقصود (۱۴۰۱). حقوق محیط زیست، چاپ اول، تبریز: انتشارات آیدین، یانار

عرب احمدی، مجیدرضا؛ جوکار، سیدمهدی (۱۳۹۵). ضمان و مسولیت مدنی تخریب محیط زیست از منظر قواعد فقهیه، در ایران و چالش های حقوقی بین المللی (محیط زیست)، تدوین و زیر نظر بابک بور قهرمانی، جمال بیگی، علی صابر نژاد، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

علی مشهدی به اهتمام سبحان طیبی، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

فلسفی، هدایت الله. (۱۳۹۰). صلح جاویدان و حکومت قانون دیالکتیک همانندی و تفاوت، چاپ اول، تهران: فرهنگ نشر نو با همکاری نشر آسیم

فهمی، عزیزاله، مشهدی، علی (۱۳۹۳). اندیشه های حقوق محیط زیست، چاپ اول، قم: انتشارات دانشگاه قم

کوروکولا سوریا، لال؛ رابنسون، نیکلاس (۱۳۹۰). مبانی حقوق بین الملل، محیط زیست ترجمه سید محمد مهدی حسینی، چاپ اول، تهران: نشر میزان

لدر، یاوس (۱۳۹۶) چالش های حقوق بشر زیست محیطی، در حقوق بشر و محیط زیست (مجموعه مقالات)، مارک پالمرتز، یاوس لدر، چانگ هو، سیمون ونگ، تحقیق و ترجمه علی مشهدی، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

الماسی، نجاد علی (۱۳۹۶). تعارض قوانین، چاپ سی و دوم، تهران: مرکز نشر دانشگاهی

مدینان، غلامرضا (۱۳۹۳). نظم عمومی در حقوق اساسی ایران، چاپ اول، تهران: نشر میزان

مشهدی، علی (۱۳۹۶). حقوق بشر و محیط زیست (مجموعه مقالات)، مارک پالمرتز، یاوس لدر، چانگ هو، سیمون ونگ، تحقیق و ترجمه علی مشهدی، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

مشهدی، علی (۱۳۹۶). حقوق بشر و محیط زیست (مجموعه مقالات)، مارک پالمرتز، یادس لدر چانگ هو، سیمون ونگ، تحقیق و ترجمه علی مشهدی، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

مشهدی، علی (۱۳۹۲). حقوق آلودگی هوا (مطالعه تطبیقی)، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

ملکی، پگاه (۱۳۹۵)، تغییر رویکرد دولت ها در انجام تعهداتشان ناشی از میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در پرتو ابعاد هفت گانه دکنترین امنیت انسانی، در رهیافت های نوین در پرتو حقوق بین الملل محیط زیست، با دیباچه سید فضل اله موسوی،

موثقی، حسن (۱۳۹۷). چالش های حقوق بین الملل محیط زیست در هزاره سوم: تغییرات جهانی آب و هوا و آینده تمدن بشری، چاپ اول، تبریز: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

موثقی، حسن. (۱۳۸۹). حقوق بین الملل میان حاکمیت اراده و قانون، چاپ اول، تبریز: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

موثقی، حسن. (۱۳۹۰). دیوان بین المللی محیط زیست در کشاکش آرمان و واقعیت، چاپ اول، تبریز: انتشارات فروزش
موسوی سید فضل اله (۱۳۹۵ مروری اجمالی بر ابعاد مختلف حقوق بین الملل محیط زیست در رهیافتهای نوین در پرتو حقوق بین الملل محیط زیست با دیا چه سید فضل اله موسوی، علی مشهدی به اهتمام سبحان طیبی، چاپ اول ، تهران: انتشارات خرسندی

نخودچی، محدثه (۱۴۰۳). رای دادگاه اروپایی حقوق بشر علیه دولت سوئیس در خصوص نقض تعهدات اقلیمی در سایت:

<http://Unstudies.ir/iauns-forum> ۱۴۰۳/۵/۱۵

نصیری، محمد (۱۳۷۲). حقوق بین الملل خصوصی، جلد اول و دوم (کلیات، تابعیت، اقامتگاه) (وضع اتباع بیگانه و تعارض قوانین و دادگاهها) ، چاپ اول (ویرایش دوم)، تهران: موسسه انتشارات آگاه

الوندی، فاطمه؛ وفایی، منصور (۱۳۹۵). بررسی چالشهای زیست محیطی تاسیس جزایر مصنوعی در خلیج فارس، در ایران و چالشهای حقوقی بین المللی (محیط زیست)، تدوین و زیر نظر بابک پور قهرمانی، جمال ، بیگی، علی صابر نژاد، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی

هو، چانگ ؛ ونگ ، سیمون (۱۳۹۶) حقوق بشر و محیط زیست در چین. (مطالعه موردی: دفن زباله های خارجی در چین)

Akbari, Mahsa (1395). Foreign investment and its impact on the developing environment. in: *Iran and International Legal challenges (Environment)*. By Babak Gahramani and Jamal Beygi and Ali saber nejad. (1395). Tehran: Khorsandy publication. (in persian)

Almasi, N.A. (1396). *private International Law*. Tehran: Mizan publication. Seventeenth published. (in persian)

Alvandy, Fatemeh; Vafei, Mansor, (1395). Investigating the environmental challenges of artifical island in the Persian Gulf. in: *Iran and International Legal challenges (Environment)*. By Babak pour Gahramani and Jamal Beygi and Ali Saber nejad (1395). Tehran: Khorsandy publication First published. (in persian)

Arab Ahmmady, Majid Reza: (1395). warranty and Civil Liability for environmental destruction from the perspective of jurisprudential. rules, in: *Iran and International Legal challenges (Environment)*. By Babak pour Gahramani and Jamal Beygi and Ali Saber nejad (1395). Tehran: Khorsandy publication First published. (in persian)

- Aria pars, Ayda (1393). *Sustainable Development and Environmental Law*. Tehran: Khorsandy publication. First published (in persian)
- Bidarvand , Mochtar. (1395). The challenges facing ensuring environmental sustainability are among the goals of the third millennium development plans in Iran: *Iran and International Legal challenges (Environment)*. By Babak pour Gahramani and JamaL Beygi and Ali Saber nejad. (1395). Tehran: Khorsandy publication. First published. (in persian)
- Chinkin, Christine. (1998) International Environmental Law in Evolution. in: *Law in Environmental Decision-making National, European, and International perspectives*, By Tim Jewell & Jenny Steele. Great Britain: Clarendon press.oxford. First published.
- Dadasi chekan, Mohammad Mahdi: Beygi, Jamal. (1395). Enviromental terrorism and the necessity of Criminalizing it in Iran based on international documents, in: *Iran and International Legal Challenges (Environment)*. By Babak Pour Gahramani and Jamal Beygi and Ali saber nejad. (1395). Tehran: Khorsandy publication. First published. (In persian)
- Ebadi Bashir, Maqsud. (1401). *Environmental Law*. Tabriz: Aydin publication with Cooperation yanar publication. First published. (in persian)
- Evans, Tony. (1998). International Environmental Law and the Challenge of Globalization. in: *Law in Environmental Decision-Making National, European, and International perspectives*, By Tim Jewell & Jenny Steele. Great Britain: clarendon press. Oxford. First published.
- Fahimi, A; Mashhadi, A. (1393). *Environmental law ideas*, Qom : Qom university press. First. published. (persian)
- Falsafi, Hadaitollah. (1390). *Eternal peace and the rule of the dialectical law of Similarity and difference*. Tehran: Farhang Nasher No. First published. (in persian)
- Haji pour Soshtari, Amir, Habbibi, Mohmad hassan. (1395). Environmental challenges arising from the cic international Convention, in: *Iran and International legal challenges. (Environment)*. By Babak pour Gahramani and Jamal Beygi and Ali Saber nejad. (1395). Tehran: Khorsandy publication. First published. (in persian)
- Ho ,chang· (1396). Human Rights and the Environment china (case study of Foreign waste landfills in China). in mark palmertz & Yaovs ladar & Chang Ho & Simon Vang. *Human Rights & Environment (A collection of articles)*. Research and Translated by: Ali Mashhadi. Tehran .Khorsandy publication. First published. (in persian)
- Hossieni, said Ali, (1382). *Nature and Agriculture from the Viewpoint of Islam*. Tehran: Village Shaghayeg Institute. First published. (in persian)
- Jafari Behzad Klayi, mohsen. (1395). International Environmental Law from the Evolving perspective of Human Rights, in: *Iran and International Legal challenges (Environment)*. By Babak pour Gahramani and Jamal Beygi and Ali saber nejad. (1395). Tehran : Khorsandy publication, First published. (in persian)
- Jafari Langrody, Mohammad Jafar. (1399). *Law Terminology*. Tehran: Gang Danesh publication. thirty second published. (in persian)

- Javadi Chahar Borg, Ahmad, Solomon Zadeh, Ahmad Reza (1395). Iran and the challenge of Lake Urmia Dust in the light of International Environmental Law, in: *Iran and International Legal challenges (Environment)*. By Babak pour Gahramani and Jamal Beygi and Ali Saber nejad (1395). Tehran: Khorsandy publication. First published. (in persian)
- Jewell, Tim. (1998). public law and the Environment: The prospects for Decision-Making: in: *Law in Environmental Decision-Making National, European, and International perspectives*, By Tim Jewell & Jenney Steele. Great Britain: Clarendon press. oxford. First published.
- Kessedjian, Catherine. (2008). public order In European. Law. Translated by Fiezollah Jafari, *Law Review*, Vol. 38, Spring- Summer 2008.185-197. (in persian)
- Kimber, Cliona. (1998). Understanding Access to Environmental Information: the European Experience. in: *Law in Enviromental Decision Making National, European, and International perspectives*, By Tim Jewell & Jenny Steele. Great Britain: Clarendon press. oxford. First published.
- Kurukulasuriya ,Lal and Robinson, Nicolas. (1390). *Fundamentals of International Environmental law*. Tehran: Mizan publication, First published. (in persian)
- Ladar, yavos. (1396). Environmental Human rights challenges, in: Mark palmertz & yaovs Ladar & chang Ho & Simon Simon Vang. *Human Rights & Environment (A Collection of articles)*. Research and Translated by: Ali Mashhadi. Tehran: Khorsandy publication. First published. (in persian)
- Madanian, Gh. R. (1393). *public order in the Iran's Constitutional Law*. Tehran: Mizan publication. (in persian)
- Maleki, pegah. (1395). Changing the Approach of governments in fulfilling their obligations under the convention Covenant on Economic, social and cultural Rights in the light of the Seven dimensions of the Doctrin of Human security. in: *New Approaches. in The Light of international environmental law*, to diligence Sobhan Taibi. Tehran: Khorsandy publication. First published. (in persian)
- Mashhadi, Ali. (1392). *Air pollution Law: A Comparative Study*. Tehran: Khorsandy publication, First published. (in Persian)
- Mashhadi, Ali. (1396). *Human Rights & Environment (A Collection of articles)*. By Mark palmertz & yaovs Ladar & chang Ho & simon Vang. Research and Translated by: Ali Mashhadi. Tehran: Khorsandy publication. First published. (in persian)
- Mosavi, Sayed Fazlollah.(1395). An overview of the Various dimensions of International environmental Law. in: *New Approaches in the light of international environmental Law*, to diligence Sobhan Taibi, Tehran: Khorsandy publication. First published. (in persian)
- Movassaghi, H. (1397). *International Environmental Law challenges in the third Millennium & Global Climate changes and Human Civilization & Future*, Tabriz: Islamic Azad University publication Tabriz Branch. Tabriz. First published. (in persian)
- Movassaghi, Hassan. (1389). *International Law Between State Sovereignty and Rule of law*. Tabriz: Islamic Azad university publication Tabriz Branch. First published. (in persian)

- Movassaghi, Hassan. (1390). *International Court of the Environment clashes between Ideal and Real*. Tabriz: forouzesh publication. First published. (in persian)
- Nasiri ,Mahmmad (1372). *private International law. Volume one and Two. (Generalities, nationality, status of foreign nationals and Conflict of laws of Courts)*. Tehran: Agah publication. First published (Second Edition). (in persian)
- Nokodehi, Mohadecch. (1403). European Court of human Rights ruling against the Swiss government regarding Violation of climate change commitments. in: [/http:// Un studies.ir](http://Un_studies.ir). 1403/5/15.
- Omidi, syrous. (1391). *International responsibility of states arising from environmental obligations*. Tehran: Bayneh sareeb publishing company. First published. (in persian)
- poorhashemi seyed Abbas, Taibi, sobhan: Zarabi, Mahnaz. (1394). prospects on the legal Status of sustainable Development environmental after 2015 , in: *An Introduction International Environmental Law (Strategies and Approaches)*. to diligence seyed Abbas poorhashemi & sobhan Taibi. Tehran & Khorsandy publication. First published (in persian)
- poorhashemi, seyed Abbas, Zarei, sahar; Khalatbary, Yalda. (1394). The interaction of geopolitics and international energy law.
- poorhashemi, seyed Abbas; Arghand, Bahareh. (1392). *International Environmantal Law*. Tehran: Dadgostar Publication. (in Persin)
- poorhashemi, seyed Abbas; Arghand, Bahareh. (1392). *International Environmental Law*. Tehran: Dadgostar publication. (in Persian)
- poorhashemi, seyed Abbas; Namamiian;peyman Taibi, sobhan. (1394). Criminalization of environmental terrorism, challenges, norms and strategies. *An Introduction International Environmental law (Strategies and Approaches)*. to diligence seyed Abbas poorhashemi & Sobhan.Taibi. Tehran :Khorsandy publication. First published. (in persian)
- poorhashemi, seyed Abbas; Taibi, Sobhan; Naderi, sima. (1394). International Litigation and accountability, a tool to combat the Lack of performance differences on climate characteristics, in: *An Introduction International Environmental Law (Strategies and Approaches)*, to diligence seyed Abbas poorhashemi & Sobhan Taibi, Tehran: Khorsandy publication. First published. (in persian)
- poorhashemi, seyed Abbas; zarei, Sahar; Khalatbary, yalda.(1394). paleontology of International Law, in: *An Introduction International Environmental Law (Strategies and Approaches)*. to diligence seyed Abbas poorhashemi ,Sobhan Taibi. Tehran & Khorsandy publication. First published. (in persian)
- Ress, puel A. (1396). *Urban Environment and wildlife Law A manual for sustainable Development*. Tehran: Khorsandy publication. First published.
- Robinson, David. (1998). Regulatory Evolution in pollution Control, in: *Law in Environmental Decision-Making National, European, and International perspectives*, By Tim Jewell & Jenny Steele. Great Britain:Clarendon press. oxford. First published.

- Roche, Catherine. (1391). *Environmental law Requirements*. Tehran: Khorsandy publication, First published. (In persian)
- Saed Vakil, Amir. (1397), *International Law & philosophy*. Tehran: Majd publication. First published (reprint 1400). (in persian)
- Saed Vakil, Amir; Askari, pouria. (1383). *Third Generation of Human Rights Solidarity Rights*. Tehran: majd publication. First published. (in persian)
- Shahbazi, Aramesh; Rezaei Nasabi, Behnam. (1396). *International Environmental law between Development Energy and Technology*. Tehran: Khorsandy publication. First published. (in persian)
- Shelton, Dinah; Kiss, Alexandre. (1389). *Judicial Handbook on Environmental Law*. Translated By: Mohsen Abdollahi, Tehran: Khorsandy publication. First published. (in persian)
- Somsen, Han. (1998). Dynamics, process, and Instruments of Environmental Decision-making in the European Union. in: *Law in Environmental Decision- Making National European, and International perspectives*, By Tim Jewell a & Jenny Steele. Great Britain: Clarendon press. oxford. First published.
- Steel, Jenny; Jewell, Tim. (1998). Law in Environmental Decision- Making, in: *Law in Environmental Decision-Making National, European, and International perspectives*, By Tim Jewell & Jenny Steele. Great Britain: clarendon press.oxford. First published.
- Steele, Jenny. (1998). Assessing The past: Tort law and Environmental Risk, in: *law in Environmental Decision-making National European, and international perspectives*, By Tim Jewell & Jenny Steele, Great "Britain: clarendon press. Oxford. First published.
- Tagizadeh Ansari, Mostafa. (1397). *Environment Law in Iran*, Tehran: organization for The Study and compilation of Humanities Books at Universities (samat) Humanities Research and Develpoment. First published. (in Persian)
- United Nations. Information Centre. (1388). *United Nations Today*. Translated by Ali Esary Kasmayi [For] United Nations. Resident Coordinator office. Tehran-Iran. Tehran: Abaron publication. First publication. (in persian)